

Dr. Spielmann József

Szotyori József (1767–1833)

A magyar és különösen az erdélyi orvostörténeti kutatások *Szotyori József* teljes életművének bemutatásával mindmáig adósunk maradtak. Eddigi méltatói: *Pataki Jenő*¹, *Vasile Bologa*², *Halász Boriska*³, elsősorban a marosvásárhelyi kórház alapításában játszott szerepét domborították ki, pedig az egykori marosvásárhelyi orvos, a felvilágosodás lelkes híve, igen sokoldalú tevékenységet folytatott: ő kezdeményezte Erdélyben az első polgári kórház alapítását, előkelő helyet foglalt el a himlőoltás hazai úttörői között, s igen széles körű volt népszerűsítő orvosi munkássága is, amelyet kortársai igen nagyra becsültek.⁴

Szotyori József halála óta több mint 150 év telt el. Ez, úgy hisszük, elegendő távlat annak felismerésére, hogy teljes életművéből mi dacol az idő vasfogával.

A *Szotyoriról* szóló életrajzi adatok elég szegényesek. 1767-ben, Nagyenyeden született. Elemi és középiskolai tanulmányait is itt végezte. Ifjúsága éveire maga vet fényt végrendeletében, amikor arról ír, hogy a „szolgadiák” nélkülözésekkel tele, keserű kenyerét ette, „szegény legény” volt. Bővebben meg is magyarázza, mit kell ezen értenünk: „A szegény legényeken értek olyanokat, kiknek hazonnán segítségek és költségek nem lévén, már klasszista korokban a szolgaság kenyerét is ették és úgy tanultanak, mint én is”.⁵

Orvosi, egyetemi tanulmányait Bécsben végzi. Végrendeletében ezt írja: „Én előbb voltam teológiáé, mint medicináé candidatus. [...] onnan léptem ebbe által.”⁶

Valószínű, hogy e kitételével *Szotyori József* az enyedi kollégiumban végzett „deák-osztályokra” utal. Ismeretes ugyanis, hogy a marosvásárhelyi litteraria commissio 1769-ben rendszeres tantervet dolgozott ki a marosvásárhelyi, a kolozsvári és a nagyenyedi református kollégiumok számára, s azt nemsokára az udvarhelyi iskola is alkalmazta.

Eszerint a kilencéves oktatás utolsó három éve, a már említett „deák-osztályok” főiskolai jellegűek voltak. Más tantárgyak mellett mindenekelőtt teológiai és filozófiai ismereteket oktattak. Az orvosi és chirurgusi címet 1800. november 19-én szerzi meg, érett emberként, 33 éves korában. Éppen ezért fel kell vetnünk annak lehetőségét, hogy *Szotyori József* egyetemi tanulmányait – valószínűleg anyagi nehézségei miatt – megszakításokkal végezte. Emellett szólna az a tény, hogy *Katékthéta*

¹ *Pataki Jenő közleményeit az olvasó az Erdélyi Orvosi Lap*, 1921., 11. sz., 219.; *Orvosi Szemle* 1929. 11. sz., 333.; és az *Orvosi Szemle* 1935. 4 sz., 132. találja meg.

² *Bologa V.: Adalékok a RNK orvostudományának történetéhez*. Bukarest, Orvosi Könyvkiadó, 1955, 197.

³ *Halász Boriska: Adatok a marosvásárhelyi kórház történetéhez*. In: *A hazai orvostudomány történetéből*. Összeállította Spielmann József. București, Ed. Medicală. 1957, 36–66.

⁴ *Váradai Sámuel*, Enyed város egykori főorvosa és ismert felvilágosító orvos ezt írja végrendeletében: „Hazánkban elejétől fogva sok nagy tudományú, a külföldiekkel bátran mérkőzhető orvosok voltak. . . Külföldön gyakorolva a tudományokat, biztosan nagyhírű, praktikus orvosok, hihetőleg írók is lettek volna”. (Közli: *Izsák Sámuel: Váradai Sámuel (1773–1857), Enyed város és Alsó-fehér Vármegye egykori orvosának élete és tevékenysége. Communicationes ex bibliotheca historiae medicae hungarica*, 19 (1960) 77–78.) *Köleséri, Neustadter, a Patakiak, Barbénius, Mátyus* és mások mellett *Váradai Sámuel Szotyori Józsefet* is ide sorolja.

⁵ 1787-ben esküszik fel a nagyenyedi kollégium törvényeire. Az iskola anyakönyve szerint Szotyori József („academita, medicus”) magyarigeni, „ex M. Igen.”, ami újabb kérdéseket vet fel: ott született volna, előnévként használta, avagy ez volt államnév lakhelye? Ha így van, az némiképpen megmagyarázza azt is, miért választotta Nagyenyedet és gyanakodhatunk Bod Péter hatására is, aki valószínűleg Szotyorit keresztvíz alá tartotta és szüleit a gyermek taníttatására biztatta. Jelezzük, mindez feltételezés, amely a hasonló helyzetekkel mutatott analógiákon alapszik. Vö. *Jakó Zsigmond – Juhász István: Nagyenyedi diákok 1662-1848*. Bukarest, Kriterion, 1979, 188. (S. M.)

⁶ *Szotyori József végrendelete*. Teleki-Bolyai Dokumentációs Könyvtár, Szotyori-iratok, Számadások Iratsomója, 130. sz.

című művében maga említi, hogy 1793-ban és 1795-ben – tehát feltételezhető diákévei alatt – egyes erdélyi gyógyfürdőkön „mulatott” főurak kísérőjeként.⁷

A Bécsben töltött tanulmányi évek eszmevilágát is alakították. Itt találkozik a racionalizmus és az orvosi felvilágosodás eszméivel, megismeri a jenneri himlőoltást, s lelkes híve marad egész életén át.

Orvosi oklevelének megszerzése után közvetlenül, 1801. április 21-én Marosvásárhelyen telepedik le. Élete végéig itt folytat orvosi gyakorlatot. Már az első évben alkalmazza a jenneri himlőoltást, és híveket igyekszik toborozni a marosvásárhelyi polgári kórház felállításához. Kedvelt elképzelése azonban csak 1812-ben válik valóra.

Több mint három évtizedes marosvásárhelyi munkássága során, a kórház igazgatásán, végül 1824–1831-ig kórházi orvosi munkáján kívül *Szotyori József* említésre méltó irodalmi tevékenységet is fejtett ki. 1826-ban a pesti *Tudományos Gyűjteményben*, 1831-ben pedig az *Orvosi Tárban* közli dolgozatát a himlőoltásról.⁸

1830-ban a Református Főkonzisztórium megbízásából egészségügyi kézikönyvet ír *Diétetikai rövid Kátékhézis* címen. Iskolai tankönyvnek szánja „*a városi alsó és falusi oskolák számára*”. Egy évre rá a Kolozsváron nyomtatott könyvecske Marosvásárhelyt újabb kiadást ér el. 1832-ben a „szülők, tanítók és áltájjában felnőttek számára” magyarázó könyvet ír az előbbi munkához *Kátékhéta, azaz a Diétetikai rövid Katé-khézis magyarázója* címen, és ehhez két rövid értekezést mellékel: *Az ételről* és a *Savanyú-vizekről*. Élete utolsó évében írja meg és adja ki a marosvásárhelyi polgári kórház történetéről szóló kisebb művét⁹. Ezen kívül több munkája kéziratban maradt fenn.¹⁰

Szotyori József közéleti tevékenysége egybeesik a felvilágosodás erdélyi mozgalmának első fellendülésével, majd az azt követő ferenci rendőrzárlalom szomorú éveivel. Az alakuló polgárság nemzeti mozgalma azonban minden terror ellenére, a 19. század 20-as éveiben újra felfelé ível.

A marosvásárhelyi orvos gondolkodására és tevékenységére erősen hatott a felvilágosodás tanait hirdető Nyelvmívelő Társaság eszmevilága. A társaság egyik utolsó tagnévsorában („a társaság tagjai gondolatban”) *Szotyori József* „tudós” nevét is megtaláljuk.¹¹ A reformkor erdélyi Habsburg-ellenes törekvéseit viszont az öregedő *Szotyori* nem értette meg. Idézett végrendeletének záró soraiban hitvallásként hangoztatja: „A szotyoriánusok mindenkor hívek a fejedelemhez, igazak a hazához, érzékenyek a szenvedőkhöz”.¹²

Az *Aranka György* alapította marosvásárhelyi Nyelvmívelő Társaság (1793–1806) nyelvi és művelődési törekvései, bár a korszak szokott szóhasználati mezében jelentkeztek, lényegüknél fogva polgári jellegűek voltak: az anyanyelv bevezetése az iskolai oktatásba, illetve a közigazgatásba, a magyar nyelv bővítése a társadalmi és tudományos szükségleteknek megfelelően, stb.¹³

⁷ Szabó–Szögi peregrinus névsorában a 3976. sorszámot viseli. A szerzők azt állítják erre a tanulmányra is hivatkozva, hogy Szotyori József 1796–1800 között bécsi diák. Szabó Miklós – Szögi László: *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849*. Marosvásárhely, Mentor kiadó 1998. 459. (S. M.)

⁸ A hólyagos himlő és vakcina. *Tudományos Gyűjtemény* 6 (1826); Valódi himlők, védhimplők után. *Orvosi Tár* 1 (1831) 2. köt.

⁹ *Szotyori József: A marosvásárhelyi országos polgári gyógyintézet eredetének és felállításának rövid és igaz történetírása*. Marosvásárhely, 1833.

¹⁰ A marosvásárhelyi *Teleki-Bolyai Dokumentációs Könyvtárban* Szotyori műveként tartanak nyilván négy latin nyelvű orvosi tárgyú kéziratot. Átlapozásuk bizonyítja, hogy a bécsi egyetemen tartott előadások jegyzeteivel állunk szemben. A négy kézirat közül csak az egyik a *Materia medica*, a terápia kérdéseivel foglalkozó 242 oldalas kézirat minden bizonnyal *Szotyori József* keze írása. Emellett szól – többek között – az első oldalon szereplő, a kézirat szerzője írásával és más Szotyori kéziratokkal teljesen egyező bejegyzés: „Jos. Szotyori 1797. diebus junii”. Egy másik kézirat, a 200 oldalnyi, évszám nélküli: *De examine aegrotantium* több kéz írásnyomat is viseli. Ezek között felismerhető a Szotyori József is. A másik két kézirat azonban – megítélésünk szerint – nem tulajdonítható Szotyori keze művének.

¹¹ *Jancsó Elemér: Az erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság Iratai*. Bukarest, Akadémiai Kiadó, 1955, 372.

¹² *Szotyori József* végrendelete. Uo.

¹³ *Jancsó Elemér* állapítja meg, hogy 1800 után a természettudományok terjesztése állott a társaság érdeklődésének középpontjában. Uo., 27. A társaság egyik célkitűzése Erdély flórájának, gyógyvizeinek, természeti kincseinek megismerése, harc mindenfajta babona ellen, tudománynépszerűsítés – „az ismeretek terjesztése” – a nép körében. A Nyelvmívelő Társaság soraiban a kortársi erdélyi orvosok legjobbjai is ott

Aranka György mozgalmanak hatása testesül meg *Szotyori Józsefnek* az anyanyelvi művelődést szolgáló közegészségtani munkáiban. Ez az alapja nyelvújító kísérleteinek. Akárcsak *Bugát Pál* és *Nyulas Ferenc*, *Szotyori József* is az orvosi szaknyelv gazdagítására törekszik. „Éltem én is a nyelvészek szabadságával, s néhány szó formálásával próbát tettem. Külön vélekedéseim, ha nem közelítenek az igazhoz vagy hihetőhöz, önként elenyésznek.”¹⁴

Nyelvújító törekvései nem jártak sikerrel. Az általa alkotott műszavak többnyire erőltetettek. A „chirurgusokat” „gyógymesterek”-nek, a kórházat „gyógyhajlék”-nak, a betegápolót „betegész”-nek, a hidegrázást „fázfülés”-nek, a gyulladást „langazat”-nak, a ragályt „foganszvány”-nak, az artériát „himér”-nek, a vénát „nöstényér”-nek, a nyirokedényeket „vizenyér”-nek, az epidémiát „népelborító betegség”-nek, az endémiát „népben eredő betegség”-nek. nevezi, és a példákat sorolhatnánk.

A vásárhelyi orvosdoktor szoros kapcsolatban állt az erdélyi felvilágosodás legjobbjával. Kezelőorvosa és bensőséges barátja *Bolyai Farkasnak* (annak feleségét az elsők között részesíti himlőoltásban). Eszmei közösség fűzi *Antal János* kollégiumi tanárhoz, a későbbi püspökhöz, a „Nyelvmívelő Társaság” lelkes tagjához. Köteles Sámuel, a kanti bölcsészet erdélyi meghonosítója, kollégiumi tanár buzgó támogatója *Szotyori kórházalapító* terveinek. *Teleki Sámuellel*, a marosvásárhelyi *Teleki Téka* alapítójával élénk levelezésben áll. *Várad Sámuelhez* kötik a közös bécsi diákévek és a himlőoltás meghonosításáért vívott úttörő harc. *Ferenczi József*, az első erdélyi orvos egyesület megalapítója „nemes orvos-barátja”.

Közös eszmék szólalnak meg *Szotyori József* és barátja, *Gecse Dániel* marosvásárhelyi orvos írásaiban. Akárcsak *Gecse*, az Emberszereteti Intézet alapítója,¹⁵ *Szotyori* is több ízben sürgeti a „nemzeti polgári oskolák” felállítását. Egyik művének bevezetőjében pedig azt javasolja, hogy létesítsenek minél előbb „egy leánynevelő intézetet, mely a szegényebb sorsúak leánygyermeküket rendeltetéseikre készítse, a művelődés jótéteményeiben részesítse. Szegények teszik az emberi nem nagyobb részét, a leánygyermek a szülöttek számának fele részét, ezek pedig: mint leendő feleségek, anyák, gazdasszonyok, a haza, nemzet, família és házak boldogságának kiegészítő részét. Annyival méltóbban kívánhatni egy ilyen intézet felállítását, mivel a magyar asszony éppen olyan mértékben tökéletesíthető, mint akármely más nemzetbeli asszony”¹⁶ – hangoztatja. Ez a követelés annál inkább figyelemre méltó, mert Erdélyben még a 19. század második felében is a lakosság 70%-a analfabéta. A nők sorában még magasabb az írástudatlanok arányszáma.

tevékenykedtek. *Mátyus István*, – a „magyar *Hufeland*” – *Nyulas Ferenc*, a kémiai és ásványvíz-kutatás hazai úttörője, *Etienne András*, a kolozsvári sebészeti liceum luxemburgi származású kémia tanára, *Ion Piuariu-Molnar*, ugyanazon intézet román szemészprofesszora, *Pataki Sámuel* protomedicus, a színészetért lelkesedő *Soós Márton*, az összehasonlító nyelvészeti kutatások európai hírű művelője: *Gyarmati Sámuel*, *Kovács Antal* és *Mátyus Máté* marosvásárhelyi gyakorló orvosok stb. Vö. *Spielmann József*: A Nyelvművelő Társaság orvosai. In: Uő: *A közjó szolgálatában. Művelődéstörténeti tanulmányok*. Bukarest, Kriterion, 1976, 217–302. A Nyelvművelő Társaság orvostagjai részt vettek az orvosi nyelv magyarosításában, felhívták a figyelmet a közegészségügyi kérdésekre, a járványok leküzdésének és az egészségügyi nevelésnek a fontosságára stb. A Nyelvművelő Társaság terveiből nem sok valósulhatott meg anyagi alapok hiányában, szélesebb nemzeti és politikai támogatás, az erdélyi társadalomszemlélet szűk keresztmetszete miatt.

¹⁴ *Szotyori József: Katékhéta*. 9–10.

¹⁵ *Gecse Dániel* végrendeletében *Szotyori Józsefet* az Emberszereteti Intézet kuratórium tagjaként jelöli.

¹⁶ *Szotyori József: Katékhéta*. 10.

Felvilágosult nézeteire igen jellemző végrendelete is. Hagyakozása szerint gazdag (306 műből, azaz 933 kötetből álló) szakkönyvtára a marosvásárhelyi kollégiumra szállt. Egyúttal azt is kikötötte, hogy műszereit és könyveit az általa alapított polgári kórház orvosai mindenkor használhassák. Azt is meghagyta, hogy felesége – *Marussi Anna* – halála után házáat adják el, s az összegből alapítsanak Szotyori-ösztöndíjat. Ezt 10 évenként két orvosi és sebészi, ill. teológiai és filozófiai tanulmányokra készülő diák vehesse igénybe, a marosvásárhelyi, nagyenyedi vagy kolozsvári kollégium „szegény-sorsú, jó erkölcsű, a szenvedők sorsát érző, nyereség nélkül segíteni kívánó, szép talentum ifjai” közül. Az orvosi tanulmányokat végzőknek lelkére köti, hogy törekedjenek egyúttal a sebészi oklevelet is megszerezni, hogy „legyenek a hazában mennél több, jobb medicinae és chirurgiae doktorok egy individumban”, s azt is, hogy „minden vallás és nemzetbeli különbség nélkül a szegényeket ingyen gyógyítsanak, a megvetett nemzetből való beteget respektálják”, a himlőoltást buzgón terjesszék, legyenek élharcosai a polgári kórházak ügyének, és „személyekre nézve a fizikában hátra ne maradjanak”.¹⁷

Szotyori József 67 éves korában – 1833. október 30-án – halt meg. Az utolsó években sokat betegeskedett. A Diététika bevezetőjében maga említi, hogy már 1826 szeptemberében „a halál árnyékában” járt. 1830-ban agyvérzésen esik át. Kórház-története bevezetőjében azt panasolja, hogy több mint 2 éve megszokott munkájától megfosztva, „S minden nap erőtlenséggel, fájdalommal küszködve” él.

Végakarata szerint harangozás és énekszó nélkül temették el, tíz égő fáklya mellett. *Pataki Jenő* szerint még szomorú-jelentése sem volt. A marosvásárhelyi temetőben álló síremlékén többek között ezt olvashatjuk: „Nemcsak mint orvos tüntette ki magát tudományával, a szenvedőket ápoló munkásságával, hanem a házassági, atyafi, baráti szeretetnek és a közjók iránti buzgóságnak is szép példája volt.”

Írók, művészek, tudósok arcvonásainak ismerete – nemegyszer – művük megértéséhez is közelebb visz. *Szotyori Józsefről* egyetlen arckép maradt fenn *Marussi Kálmán* hagyatékában; festményről készített fénykép. Az eredeti mű valószínűleg *Boér Mártonnak* (1762–1830), a tehetséges, Marosvásárhelyen élt festőnek munkája lehetett. Ő örökölte meg Szotyori kortársainak – Mátyus Istvánnak, Aranka Györgynek, Gecse Dánielnek és más jelentős vásárhelyi polgárnak – arcvonásait is.

A kép férfikora teljében ábrázolja *Szotyorit*. A hosszúkás, szikár arcból élénk, érdeklődő tekintet néz ránk. A magas homlokot – a kor divatja szerint – előrefésült haj borítja. Sötét öltözetet, a francia forradalom idejéből ismert „incroyable” viseletet hord, keményített, magas fehér gallérral és nyakbodorral. A kép háttérében orvosságos üvegek (a hivatás jelképeit mindegyik *Boér Márton* festette képen megtalálhatjuk).

Szotyori arcképénél többet mond azonban számunkra az a belső portré, mely írásaiból rajzolódik ki. Említettük a szegények iránti rokonszenvét, a természettudományokba vetett hitét. Hivatását szenvedélyesen szerette. Egyik művében hangoztatja, hogy ha még egyszer kellene születnie, újra csak orvos lenne. Az orvosi hivatás – szerinte – arra kötelez, hogy az élet „oltára körül éjjel és nappal buzgósággal és hívsággal” szolgáljunk, és vigyázzunk arra, hogy „az égő mécses, a szövetnek ki ne aludjék, el se lobogjon, hanem, hogy mennél hosszabban, tisztábban világolhasson”.¹⁸

¹⁷ *Szotyori József: Végrendelet*. Uo.; *Marussi Anna*, Szotyori József özvegye 1860. február 22-én halt meg, de a Szotyori-ösztöndíjat csak 1867-ben kezdik folyósítani. Első orvos-haszonélvezője *Marussi Kálmán*, a marosvásárhelyi kórház későbbi igazgatója lett.

¹⁸ *Szotyori József: Katékhéta*, 138.

Művének minden lapjából racionalista meggyőződés csendül ki. *Diétetikájának* mottója: „Egy hazugságban sincs nagyobb veszedelem, mint az orvosiban.” Az igaz tudomány talajáról bélyegzi meg a hamis tanokat és a sarlatánokat: „Soha sem álomlátó, se cirokáló, se varázsló, se ámító, se cimbarás (szimpátia-érzéssel) gyógyító” igazi segítséget nem nyújthat, „csak egy szálkát is ki nem vett, vagy egy elfacsarodott köldökzsinóron is nem segített” – írja meggyőződéssel.¹⁹

Lelkesen ünnepli a racionalizmus térhódítását. „A világosodásnak áldott következtetése – írja –, hogy ma se borsószalmában, sem tövisen meg nem égetnek és próba végett meg nem úsztatnak senkit képzelt boszorkányságért”,²⁰ hogy a tudományra is jobb kor virradt fel, „az igazat sem égetik most ki tűzzel és vassal az emberből”.²¹

Ennek a racionalista tudománynak a kibontakozását igyekszik minden erejéből szolgálni.

A himlőoltás felfedezése a 18. század végén korszakalkotó jelentőségű volt. *Szotyori József* felismerte, mily óriási fontosságú *Jenner* felfedezése. „Nem közöltetett a szenvedő emberiséggel jóltevőbb találmány a vakcinánál. Az érzéketlen ércoszlopokra metszett érdembetüket az idő az egésszel együtt megemészti, de Jenner Eduárd neve, s a vakcina jól-tevősége a szülők érzékeny szíveikben metszés nélkül élven, elkerülik ezt a sorsot” – írja.²²

Lelkesedése azonban nem teszi elfogulttá. 1801-től, amikor az első oltásokat végzi, állandóan gyűjti és közli kritikai észrevételeit a védettség fokáról. Jelzi a beoltottakon jelentkező megbetegedéseket, s kora legélesebben látó orvosaival együtt, követeli az újraoltások bevezetését.

„Emlékszem – írja –, hogy midőn 1800-ban a bécsi nagy iskola ispotályában, ama nagytudományú orvos cons. Frank úr alatt a természetes, hólyagos himlő oltatnék, s midőn tudós hazánk fia N. doktor Decsy Sámuel úrnak két gyermekei a cons. prof. úr felvigyázása alatt reám voltának bízva, emlékszem, mondom, hogy doktor Aloysius de Careno úr ezen tudós és az emberiség java mellett buzgó orvos, kihúz a zsebéből egy könyvet, és abból beszéllé az Angliában akkor feltalált himlőt, mellyel a természeti hólyagos himlők elkerülik az embert; erre magamban ezt mondtam: „En bizony nem hiszem”. De emlékszem azon időre is, hogy divatjába jövén köztünk is a vakcinálás, az ellen sokféle ellenvetések, sőt rágalmazások is tétettek, s ezek között nem fájt nekem inkább egy is, mint az, hogy a már vakcináltak is hólyagos himlőben meghimlőznek; mondom erre is: »En bizony nem hiszem«. íme, miként mégyen az

¹⁹ Uo. 42.

²⁰ Uo. 68.

²¹ Uo. 69.

²² *Szotyori József: A hólyagos himlő és vakcina* 85.; *Diaetétika* c. művében, miután közli, hogy az első himlőoltást *Jenner* 1796. május 14-én végezte, hozzáfűzi: „Ha vagynak az emberi nemnek hálaadottsági ünnepnapjai: úgy a május 14-ke megérdemli, hogy egy legyen azok közül. Ha vagynak szobákat ékesítő képek: a vakcina s Jenner képei méltán ilyenek.” Uo. 53.

ember egyik végségből a másikba, s ellenkező nemhiszemekbe által. Mely sok nagy igazságnak nem kell így közben rejtve maradnia!”²³

Első híradása a himlőoltásról egy Marosvásárhelyről 1802. január 10-én keltezett és *Várad* *Sámuel*hez szóló levél. Ezt *Várad* közli is *A tehénhimlő avagy a vakcina* című, 1802-ben, Bécsben megjelent munkájában.

Szotyori örömmel állapítja meg, hogy a himlőoltás Erdély-szerte nagy visszhangra talált, s így remélhető, „kevés idő alatt közönséges léssen... az egyaránt olvasott és érzékeny szülők között”.²⁴

Levele számos érdekes empirikus adatot tartalmaz a himlőoltásról. Magyarázatai természetesen saját kora nézeteit át nem léphetik. Beszámol pl. az oltottakon jelentkező hurutos és enteritises tünetekről, arról, hogy a meg nem fogant oltások újra-oltás esetén „felélednek”, hogy a vakcina generalizálódik egyes esetekben. Ezt, ő kora szellemében (*Jenner*, *De Careno*, *Várad*) „másod tehénhimlő”-nek nevezi. Részletesen közli az első öt, általa oltott egyén kórtörténetét, s beszámol arról is, hogy a tanári kar támogatásával sikerült beoltania a marosvásárhelyi Református Kollégium összes tanulóját. „Ezek a kicsi apostolok sokat fognak segíteni a tehénhimlő csálhatatlan hasznainak közönségesebb megismerésére” – írja.²⁵ Első oltásait „tehénhimlős cérnával” végezte. Az oltóanyagot Bécsből kapta barátjától, *Várad* *Sámuel*től.

A *Tudományos Gyűjtemény*ben megjelent közleménye 25 év tapasztalatait sűríti össze. Megírását az tette szükségessé, hogy az 1825-ös hólyagos himlőjárvány idején több megbetegedést jeleztek az oltottak közül. Ezt *Szotyori* is megerősíti saját tapasztalatával. Nem ismerheti a „varioid” fogalmát, de helyesen állapítja meg, hogy az oltottak esetében a láz és a betegség lefolyása enyhébb („Mitior”). Javasolja az újraoltást. Ezt ő maga már 24 esetben elvégezte. Szerinte az igen zsenge korban való oltás hatása nem egész életre szóló. A gyermek, amint fejlődik, elveszti védettségét. „Mért ne lehetne elnőni a profilaxist, mely oly lágy fundamentumra, mint a tejhús építettett?” – veti fel a kérdést.²⁶

Magyarázni igyekeznek a himlőoltás kudarcainak okát. Két esetet közöl, hol – szerinte – a „hereditaria dispositio” játszaná a szerepet. A valóságban két, méhen belüli himlős fertőzés esetét közli. Az egyik anya vakcinált, a másikon a betegség enyhe lefolyású volt.

A kudarc másik oka – szerinte – a rossz oltóanyag. A legmegfelelőbb az oltott egyéntől a 8. napon vett limfa. Le kell számolni a sarlatánokkal, akik arra törekednek, hogy sokat, nem pedig hogy tökéletesen oltsanak. A hatóságok kezére kell adni azokat a gazembereket, akik nyereszkesedési vágyból oltóanyag helyett a „kelés mérge”-t inokulálják”. Javasolja, hogy az orvosok vezessék be az általa már régóta és sikerrel alkalmazott oltási bizonyítványt (oltás időpontja, vakcina eredete, oltott kora, javasolt újraoltási időpont stb.).

Végkövetkeztetése, hogy minden egyént két ízben kell beoltani. A *Diaetétika* lapjain pedig már háromszori oltást ajánl: az első fogzás előtt, a második fogzás körül és 24 éves korban, arra való hivatkozással, hogy „a már megállapodott testben esett oltás hideglelése az, mely hihetősen megedzi a testet, mint elmásoló betegség (alternans), kitörli abból a himlőzhetést, de a több himlők nemére ki nem terjed”.²⁷ E gondolat terminológiája ma idegenül hangzik ugyan, de – kétségtelenül – helyes felismerés húzódik mögötte: az immunitás és a specificitás empirikus leírása.

²³ Uő: *A hólyagos himlő és vakcina*, 85–86.

²⁴ *Várad* *Sámuel*: *A tehénhimlő avagy a vakcina*. Bécs, 1802, 104.

²⁵ *Uo.* 217.

²⁶ *Szotyori*: *A hólyagos himlő és vakcina*, 91.

²⁷ Uő: *Diaetétika*, 55.

Szotyori harcosan szembeszáll a jenneri oltások ellenségeivel. A sötétség erői Európa-szerte acsarkodtak az állati eredetű himlőanyag ellen, azt hangoztatták, hogy „a tehének betegségének emberre való átvitele a **humanitás megsértése**”. *Szotyori* nevetségesnek tartja azt a tényeken megdőlt „érvet”, hogy az oltóanyaggal együtt „az állati indulatok” is átszállnak az emberre, és bizonyítja, hogy az oltások sikere megcáfolja azt az Erdélyben is elterjedt hibás felfogást, hogy a fekete himlő „olyan adója emberi természetünknek, melynek lefizetését, ha valaki elmulatná életében, még a sírban is utána kell fizetnie”²⁸.

A szülők elemi kötelessége, hogy gyermekeiket hozzáértő szakemberrel, jó oltóanyaggal beoltassák, mert ha oltott egyének meg is betegednek, „hasonlíthatatlan nagyobbsággal és többséggel vagy a bántatlanul maradt vakcináltak száma, a meghimlözött vakcináltak felett”²⁹.

Csak az oltás védhet meg a himlőtől, s nem az amulettekkel és homeopátiával ügyeskedő sarlatánok – állítja –, mert „az egész homojópátia valósággal az orvosi rengeteg tudomány épületei közt, csak nyári zöldleveles szín, mely alatt az orvos téli hidegben megfázik, nyári záporban megázik, a szülék szeme sós forrássá válik”³⁰. Felvilágosító hevétől elragadtatva, a szerző talán észre sem veszi, hogy a prózából hirtelen a versbe siklott át.

Az *Orvosi Tárban* megjelent kis írása, valamint a *Diaetétikában* közölt adatok lényegében ismétlései a fentebb kifejtetteknek.

A továbbiakban meg kell vizsgálnunk: milyen időrendi helye van Szotyorinak az első erdélyi himlőoltók között? Ő maga több alkalommal is azt hangoztatja, hogy elsőként oltott Erdélyben. A *Tudományos Gyűjteményben* megjelent, több ízben idézett dolgozatában első sikeres oltása időpontjaként 1801. október 14-ét jelöli meg. „Erdélyben legelőbb én kezdettem a vakcinálást a fent irt esztendőben és napon s a személy, kiben legelőbb megfogamzott a vakcina Dósa Imre ur”³¹. A Váradi Sámuelhez írt levélben is ugyanez a dátum és Dósa Imre neve szerepel. (Azt is megtudjuk azonban, hogy 1801. október 14-én Antal Mariskát is beoltotta, de az oltás nem fogant meg.)

Az *Orvosi Tárban* 1831-ben viszont azt írja, hogy „Erdélyben első valék, ki (először 1801. szeptember 14-én) a himlőoltást szerencsésen véghezvittem: a védhimlőnek terjesztését, fenn tartását munkásan előmozdítottam”³². Az 1801. szeptemberi 14-iki dátumot találjuk a *Diaetétikában* is.³³ Elírás lenne, tán helyesbítés? Ma már nem állapíthatjuk meg, melyik

²⁸ Uő: A hólyagos himlő és a vakcina, 96.

²⁹ Uő. 98.

³⁰ Uő.

³¹ *Szotyori*: A hólyagos himlő és vakcina, 91.

³² Uő: Valódi himlők védhimlők után. *Orvosi Tár* 2 (1831) 48.

³³ Uő: *Diaetétika*, 53.

keltezése helyes. Valószínűbbnek tartjuk az október 14-ikit. Ez szerepel a korábbi közleményekben, a többi között az 1802-ben Váradi Sámuelhez írt levelében is.³⁴

Szotyori József kétségtelenül úttörő szerepet játszott a himlőoltás erdélyi bevezetésében. Mai ismereteink szerint azonban nem igazolhatjuk azt az állítását, hogy ő oltott Erdélyben elsőként.

Kik voltak akkor hát az első himlőoltók Erdélyben? A himlőoltás erdélyi történetének kutatója számos nehézségbe ütközik. Az adatok nem egyszer ellentmondóak, és ma még hiányosak. *Váradi Sámuel A tehénhimlő, avagy a vakcina* című művében – 1802-ben – már számos erdélyi orvos nevét közli, akik alkalmazták a jenneri eljárást. Kolozsváron ifj. *Pataki, Eckstein, Nyulas, Bara*; Marosvásárhelyen: *Mátyus I.* (valószínűleg itt is *Mátyus Mátéról* van szó), *Kovács Antal, Szotyori József*; Brassóban: *Barbenius*; Szebenben: *Szabó András, Bod Elek, Bachner*; Nagenyedén: *Kovács László*; Désen Soós dr.; Gyulafehérváron: *Graeff*; Besztercén: *Friedenreich*; Közép-Szolnok vármegyében: *Őri-Fábián László*.

Vasile Bologa, kolozsvári orvostörténész régebbi kutatásai felderítették a brassói *Greissing* dr. szerepét, *Lenghel* tanulmányában *Sándor* és *Lonovitz* nagyváradi, *Gebhardt* bánsági, *Heidenreich* és *Buchwald* aradi orvosok nevét említi. Mindannyian Bécsből, *De Carenótól* kapták az oltóanyagot. Sajnos, *Lenghel* nem közli az oltások időpontját.³⁵

E tanulmány keretében nem térhetünk ki az összes erdélyi vonatkozásokra. Csak néhány nagyobb erdélyi várost veszünk számításba.

Kolozsvárt illetően az adatok ellentmondóak. *Nyulas Ferenc*, a legbuzgóbb kolozsvári himlőoltó pl. azt hangoztatja, hogy a vakcinálások Kolozsváron 1801. október végén kezdődtek.³⁶ *Neustädter* viszont – aki ez idő tájt Erdély protomedikusa – azt állítja, hogy Kolozsváron 1801. október 8-tól 1802 januárjáig 361 himlőoltást végeztek.³⁷ Kinek higgyünk: *Nyulasnak* vagy *Neustädternek*? Tény, hogy 1801. november 5-én Kolozsváron instrukció szabályozza a himlőoltást, s megszabja, hogy az oltásokról diáriumot kell vezetni.

Brassóban – tudomásunk szerint – *dr. Georg Traugott Tartler* városi-kerületi fizikus kezdi az oltásokat. Maga közli a Magisztrátussal, hogy csak 1801. október elején sikerült Bécsből oltóanyagot szereznie és *Barbenius* doktorral együtt több, sikeres oltást végeznie.³⁸ *Tartler* nekrológiájában viszont azt olvashatjuk (1806-ban), hogy a brassói orvos bécsi testvérbátyján keresztül szerzett oltóanyagot, s már 1801 augusztusában – Erdélyben „elsőként” – oltott Brassóban.³⁹ Itt is ellentmondanak tehát az adatok. Mi *Tartler* személyes közlését – az október elejei időpontot – tartjuk hitelesnek.

Tehát Kolozsváron és Brassóban valószínűleg *Szotyorival* egyidejűleg vagy valamivel előbb kezdtek oltani. Nagyszebenben azonban bizonyos, hogy még előbb vakcináltak. Már 1800-ban egy *Scott* nevű angol vándorsebész két sikertelen himlőoltást végez. A brünni származású *Joseph Endlicher*, a szebeni Theresianum chirurga 1801. július 2-án

³⁴ A *Katékhe*ta 80. oldalán érdekes felvilágosítást, illetve helyesbítést találunk a variolizáció erdélyi történetéről. *Váradi Sámuel*től származik az a hibás állítás, hogy 1796-ban *Mátyus István* marosvásárhelyi orvos három gyermekét variolizálta. Ezt a téves közlést az óta számos orvostörténeti munka kritikátlanul átvette. *Szotyori* anélkül, hogy barátja, *Váradi Sámuel* nevét emlitené, helyesbíti annak állítását: „Az pedig, hogy Erdélyben ki és mikor oltott légyen legelőbb hólyagos himlőt, nem lehetett megtudni: hanem bizonyos, hogy Marosvásárhelyt néhai dr. Mátyus Máté és nem dr. Mátyus István, kinek gyermekei nem voltak, oltott legelőbb két lányába, mely is bizonyíttatik ilyettén protokolumuval szóról-szóra 1796-ban május hónapja 26-án oltódott be a hólyagos himlő: Mátyus Ágnesbe (ma Gáti Gáborné) és Annába (ma Dézsi Gáborné)”. (*Kiemelés tőlünk S. J.*) – Itt tudjuk meg azt is, hogy magát Szotyorit is variolizálták gyerekkorában.

³⁵ *Dr. Lenghel*: Date nouă pentru istoria variolei, variolizării și vaccinării în Ardeal. *Clujul Medical*, 1933. Klny., 7.

³⁶ *Nyulas Ferenc*: *Kolozsvári tehénhimlő*. Kolozsvár, 1802, 9.

³⁷ *Neustädter, M.*: *Über die Kuchpochenimpfung*. Kronstadt, 1803, 23.

³⁸ Brassó város levéltára. A Magisztrátus iratai, 1801. okt. 23. nr. 2838 (*Dr. Huttmann Arnold* főorvos közlése).

³⁹ *Siebenbürgische Provinzialblätter* 3 (1807) Heft 1. 65–66.

olt, de sikertelenül. Az oltóanyagot Lindertől, brünni kartársától kapta, s a tőle szerzett új anyaggal 1801. augusztus 12-én ismét vakcinál – ezúttal sikerrel – három gyermeket. Eredményeiről a *Brünner patriotischer Tagenblatt* 1801. évi 195. számában számol be. *Neustädter* protomedicus, hogy a himlőoltás hatékonyságáról meggyőződjenek, 1801. szeptember 23-án variolizálja a vakcinált gyerekeket. Jelentéktelen, helyi gyulladásos tüneteken kívül semmi kórosat nem észlel. Később *Endlicher* beoltja a Theresianum összes hallgatóját, s a helyi sajtóban közhírré teszi, hogy ingyen oltja az nála jelentkező összes szegényt. Sőt, 1802 januárjában Sellenberk községben szintén 56 oltást ejt meg, s beavatja az I. román határőr-ezred chirurgusait a vakcinálás technikájába.⁴⁰

Szotyori tehát jogtalanul tulajdonítja magának a himlőoltás elsőbbségét Erdélyben. A szebeni *Endlicher* minden bizonnyal hamarabb oltott. Ez azonban egyáltalán nem kisebbíti érdemeit. Kétségtelen, hogy a legelső erdélyi himlőoltók közé tartozik.⁴¹

Dr. Szotyori József szerepe a marosvásárhelyi polgári kórház alapításában – viszonylag – jól ismert. Eddigi méltatói ezzel a kérdéssel foglalkoztak a legtöbbet. E tevékenységére vonatkozóan leghitelesebb forrásunk azonban maga *Szotyori* kórház története.⁴²

A vásárhelyi orvos gondolt arra, hogy az utókor – a „késő maradék” – ne vádolhassa hanyagsággal. Hiszen – állapítja meg – mindenki ismerni akarja azon intézetek történetét, „melyek kezdetben kicsinyek lévén, későbbre megnöttek és nagyfontosságúak lettek: és midőn semmi bizonyosra nem találhatnak, mint vádolják a hajdaniakat gondatlansággal, a nem is ok nélkül, hogy a maga idejében elmulatták feljegyezni, s a maradéknak általadni a szükségeset”.⁴³

A bécsi kórházak légkörében nevelkedett *Szotyori Józsefnek* – kétségtelenül – az egyetemi évek tapasztalata sugallta a kórházalapítás gondolatát. Ez idő tájt Erdélyben csak egyházi vagy a város gondozásában levő ispotályok léteznek, ahová betegeket, aggodat, rokkantakat, elhagyott gyerekeket egyaránt befogadnak. Marosvásárhelyt is létezett az 1360 körül alapított⁴⁴ katolikus „Szentlélek” ispotály. Egy 1511-ből származó okiratból megtudjuk, hogy Marosszék „tekintetbe véve az ispotály szűkülését és fogyatkozásait”, Sósptakon egy udvarházat szántó földjeivel, kaszálóival, erdeivel, rétjeivel és „minden megnevezett hozzávalóival együtt” a „Szentlélek” ispotálynak adományozza.⁴⁵

A reformáció után a „Szentlélek” ispotály megszűnt. A 18. század közepén azonban a *Sásvári* család adományából az egykori Szent Miklós utcában református ispotály létesül. A 18. század végén ez az ispotály a városi tanács gondozásába került. „Ezen ispotályban – írja *Szotyori* – [...] II. József császár idejétől fogva [...] reformata és római katolika vallású személyek egyenlő számmal tartatnak”.⁴⁶

Ezt a minden szempontból elégtelen ispotályt találja a Vásárhelyt letelepedő *Szotyori*. Már 1801-ben előadja tervét az országos polgári kórház felállításáról néhány barátjának, köztük *Antal János* kollégiumi tanárnak és *Nemes György* városi főbírónak. Azok bátorítják. Állandóan igyekszik megnyerni a hivatali szervek és a közvélemény támogatását.

⁴⁰ Uo., 43–52.

⁴¹ Az erdélyi himlőoltás történetére vonatkozó adatokat nem tekinthetjük lezártak. További kutatások szükségesek a folyamat teljesebb felderítésére.

⁴² *Szotyori József: A marosvásárhelyi országos polgári gyógyintézet eredetének és felállításának rövid és igaz történetírása.* Marosvásárhely, 1843.

⁴³ Id. mű bevezetője.

⁴⁴ Az alapítás éve csak feltételezés, nem bizonyított. (Szerk. megj.)

⁴⁵ *Székely Oklevéltár.* III. k. Szerk. Szabó Károly. Székely Történelmi Pályadíj-alapra felügyelő bizottság, Kolozsvár, 1890, 177.

⁴⁶ *Szotyori: A marosvásárhelyi országos polgári gyógyintézet* 11.

Az 1806-os év hozza az első sikert. Gróf *Bethlen Sámuelné, Korda Zsuzsanna* kórházépületnek ígéri a Szentgyörgy és a Rózsa utca sarkán álló kórházát. Azt azonban 1807-ben eladja, s csak a vételárból származó 4000 forintot juttatja e célra. (Az 1811-es devalvációval azonban az összeg teljesen elértéktelenedett.)

Szotyori 1807 decemberében érkezettnek látja az időt: beadvánnyal fordul a városi tanácshoz. Kéri, hogy a régi ispotályt korszerűsítsék, alakítsák át polgári kórházzá, tehát csak betegellátási célokat szolgáljon, legyen gyógyhajléka valamennyi betegnek vallási különbségre való tekintet nélkül. Ugyanakkor az „utonjárók – akármilyen okból ezen városban mulatók, amikor valamely terhes betegség által elnyomottak, és maguk orvosoltatására szükséges szállások és költségek nincsenek, nem különben az itten lakók, szállásolók, úgy az uraság cselédjei, kivált a ragadós és veszedelmes nyavalyákkal küszködők, amennyiben az ispotály ereje azoknak befogadásokat engedi, minden személy és tekintet, vallásbeli különbség nélkül bé fognak vétetni”.⁴⁷

Szotyori sürgeti a városi tanács döntését, „nehogy a mostan kedvező idő eltelvén, a maradék elmulatással vádolhassa a mostaniakat”.⁴⁸

A városi tanács pártfogólag terjeszti fel *Szotyori* beadványát a Guberniumhoz. Hangoztatja, hogy a kórházalapítást a város is kész anyagilag támogatni, de mindenekelőtt központi segítséget és a kórház céljaira országos gyűjtés beindításának engedélyezését kéri.

A magisztrátus mindenben egyetért *Szotyori* eredeti tervével, csupán azt kifogásolja, hogy a régi ispotályt egészében alakítsák át polgári kórházzá. Megítélése szerint „azt kívánja az igazság”, hogy a régi ágyakat csak a katolikus és református betegek számára tartsák fenn, az új részlegben pedig – ha az adakozónak nem lenne semmiféle kikötése – „az oly adományok hasznával a nyomorult betegek személy- és vallásbeli különbség nélkül részesítsenek”.⁴⁹

A városi tanács igen fontosnak tartja a kórház alapítását, mert az mindenek előtt a rászorulókat részletes segítséggel, s mert „ezen tartományban e fogna első polgári közönséges betegek háza lenni”.⁵⁰

A Gubernium adakozó kedvének serkentésére, a vásárhelyi városi tanács 1808 decemberében 100 000 téglát, 100 szekér homokot, 100 véka meszet, 100 kőműves napszámot, 100 öl kulcsfának való cserfát, 10 000 cserepet ajánl fel a kórház céljaira, de az 1811-es devalváció után „elfeledkeznek” ígéretéről.

A beadvány két évig kallódik a Guberniumnál. Végül az 1810-es erdélyi országgyűlés elhatározta, hogy országszerte kórházakat állítanak fel. A kórházi bizottság orvos-szakértői: *Pataki Sámuel* protomedicus, *Keresztes Elek* orvosbesz-tanár és *Szotyori József*. *Döntés születik*, hogy Kolozsvárott és Vásárhelyt rövidesen országos kórház létesüljön, Nagynyeden és Szamosújvárott pedig egy későbbi időpontban.

A kórházi alap megteremtésére az országgyűlés 50 forintos adót rótt ki minden telekre, s országos gyűjtést indított be. A színészeket is kötelezték a kórház céljaira egy-egy előadás tartására. Más természetű előadások és bálók jövedelmének egy tizedét is a kórházi alap céljaira fordították.

Az előkészítő munkálatok Marosvásárhelyt haladtak a leggyorsabban. A szervező bizottság lelke *Szotyori*. Az ő és segítőitársai odaadó munkája nyomán 1812. január 21-én megnyílt az országos kórház az egykori Kövecses utcában.⁵¹ Az

⁴⁷ *Uo.* 16.

⁴⁸ *Uo.* 13–14.

⁴⁹ *Uo.* 18.

⁵⁰ *Uo.* 17–18.

⁵¹ Már 1811 májusában kinevezik a kórház igazgatóságát. Annak tagja: *Teleki József gr.*, *Máthé Izsák*, *Nemes György*, *Peille Venczel*, *Szotyori József*.

eredeti tervtől eltérően a régi ispotály minden birtokával, tőkepénzével az öregeknek és szegényeknek maradt, az országos polgári kórház teljesen független lett. Az első betegek: *Ács István* cipész és *Zirche János* fazekas. „E vala Erdélyországban kezdete a gyógyintézetnek, s ezek a legelső személyek, kik annak jóvoltából éltek” – állapítja meg büszkén Szotyori.⁵²

A marosvásárhelyi polgári kórház megalakulásával olyan intézmény jött létre, melynek célkitűzése elsősorban a szegény betegek nemzeti és felekezeti különbség nélküli ápolása és ellátása volt.⁵³

A kórház betegforgalma már alapítója életében egyre nő. Az első évben 36 beteget, a másodikban 50-et, 1830-ban már 255 beteget látnak el. 1824–1830 között 1270 beteget ápolnak. A kórház épülete egyre szűkebb. Az újonnan begyűlt alapokból a kórház igazgatósága – 1821-ben – az egykori Kövecses utca és Palás köz délnyugati sarkán új telket és házat vásárol. A kórház ide költözik, s 1829-ben újabb telekkel gyarapodik.⁵⁴

Szotyori megvalósult terve, az Országos Polgári Gyógyintézet azonban nemhogy az erdélyi, de még a marosvásárhelyi betegek ellátását sem oldhatta meg. A polgári filantrópia a kórház anyagi alapját eleve korlátozta. Mégis meg kell említenünk, hogy *Szotyori* igyekezett következetesen érvényesíteni eredeti felvilágosító nézeteit. A kórház betegeinek túlnyomó többségét szegénységi bizonyítvánnyal vették fel. Az 1830-as évben pl. 255 beteg közül 200 volt ingyenes. Az ápoltak felekezetre való tekintet nélkül kerülhettek be. Találunk köztük pl. 29 „unitus”-t, 28 „dizunitus”-t, tehát görög katolikus és görögkeleti román beteget is.

Szotyori József humanista hittel remélte, hogy kórháza az évek múlásával egyre nagyobb lesz. Úgy gondolta, hogy a század végén születendő ember – összehasonlítva az akkori állapotokat a század elejével – azt mondhatja majd: „így lett nagy folyó a kicsiny forrásból és sok ezer annyi a jó földbe vetett magból”.⁵⁵

A valóság azonban mindig kegyetlenebb: az egyre növekvő szükségletek ellenére, még 1887-ben is a marosvásárhelyi kórháznak – Erdély egyik legnagyobb kórházának – összesen csak 150 ágya volt.

Mindezt *Szotyori* természetesen már nem érthette meg. Együttérző szíve minden melegével bízott kórháza jövőjében, s így búcsúzott attól és az utókortól: „Legyen ez az intézet, mint a víz mellé plántált élőfa, mely levelét soha el nem hullatja! Nevekedjen időről-időre, s amely mértékben nevekedik, abban a mértékben fogyjon az ínség és a nyomorúság az emberi nem közt. Ami jót a jelen idő nálunk is elkezdett, azt a következő míveltebb és boldogabb kor emelje szebb virágzásra, nagyobb tökéletesedésre! Mi most élők elenyészünk a földről, de gyönyörködünk abban a gondolatban, hogy ha mi elenyészünk is, a világ s az emberi nem fennmarad, s szüntelen nevekedik az emberi míveltség és a boldogság a földön”.⁵⁶

A haladásba vetett hit őszinte, meleg emberi szavai ezek!

Szotyori József orvosi népszerűsítő tevékenysége nem úttörő jellegű sem megállapításait, sem megjelenésének időpontját tekintve.

1830-ban – tehát *Diaetetikájának* megjelenésekor – Magyarországon már létezett figyelemre méltó német, magyar és román nyelvű népszerűsítő egészségügyi irodalom.

⁵² *Szotyori: A marosvásárhelyi országos polgári gyógyintézet* 22.

⁵³ A köznemesség, a hivatalnok-értelmiségiek, a Nyelvmívelő Társaság egykori tagjai felkarolták a kórház ügyét. *Teleki Domonkos*, a könyvtáralapító Sámuel fia, a jénai Minerológiai Társaság egyik elnöke, *Teleki József*, *Kemény Sámuel* két-két hónapig, *Toldalagi Mihály* és *Zeyk Dániel* együtt egy hónapig vállalták az intézet fenntartását és ellátását. Mások pénzdomadánnyal segítették.

⁵⁴ A marosvásárhelyi kórház első orvosa *dr. Horváth Mátyás* volt, sebésze *Bojta Miklós*.

⁵⁵ *Szotyori József: A marosvásárhelyi országos polgári gyógyintézet* 33.

⁵⁶ *Uo.*

A népszerűsítő orvosi irodalom megjelenésének Európa-szerte jól lemérhető társadalmi, gazdasági oka volt. A polgári viszonyok kialakulása, az iparosodás hatása jelentős néptömegeket fosztott meg a földtől. Ezek a „nincstelenek” az amúgy is túlszűfolt középkori eredetű városokba tömörültek, elszegényedtek. Megkezdődött a gyárak és üzemek, kézműves műhelyek munkásságának (a proletárok) kialakulása. A folyamat eredménye közismert: az egészségügyi viszonyok katasztrofális gyorsasággal leromlottak.

Sajátos körülmények között, lassúbb ütemben, de azonos folyamat ment végbe hazánkban is a 18. század végén és a 19. század első évtizedeiben.

A felvilágosodás korának orvosai nem tudták felfedezni az egészségügyi viszonyok leromlásának igazi – gazdasági, társadalmi – okát. Javasolt megoldásaik is a felvilágosodás népboldogító törekvéseit visszhangozták több-kevesebb egyéni ötlettel fűszerezve. Mégis, az a törekvésük, hogy a néphez fordulva megismertessék az egészséges élet szabályait, s ezzel lerakják a hosszú élet tudományának alapjait, a maga korában – korlátai ellenére is – előremutató. Az „egészségügyi katekizmusok” és „makrobiotika” irodalmának kora ez. Európai viszonylatban a legfigyelemreméltóbb S. A. Tissot svájci és Fr. Hufeland német orvos műve. Mindkettő a 18. század második felében jelenik meg. Rövidesen számos európai nyelvre – köztük magyarra, németre, sőt románra is – lefordítják.

A magyar felvilágosító orvosok is alapvető feladatuknak tartják az orvostudomány népszerűsítését – „az orvostudomány köznépileg való művelését”. Az úttörő *Mátyus István* marosvásárhelyi orvos hat kötetes *Ó és Uj Diaeticájával* (1787–1793). Ettől kezdve egymás után jelennek meg a népszerűsítő művek. Köztük *Zsoldos Sándor: Diaeticáját* (1814) és *Csorba József: Higiaszticáját* (1828) említjük.

Gazdag a román nyelvű népszerűsítő orvosi irodalom is. Az elsőbbség a brassói *Vasile Poppé. Ő A kovásznai, bodoki és árapataki ásványvizekről* (1821) ír népszerűsítő munkát. A havasalföldi *St. Episcopescunak* 1828-ban jelenik meg az *Emberi egészség és szépség tükré* c. műve. Ebben számos dietétikai kérdést találunk.

A bánági *Pavel Vasici* a hírlapokban közölt egészségügyi népszerűsítő cikkein kívül 1831-ben jelenteti meg *Diaetetikáját*. Harcol a románság számos babonája és egészségügyi előítéletek ellen, és reméli, hogy az egészséges élet szabályainak ismertetésével hozzájárulhat népe egészségügyi viszonyainak javulásához.

A felvilágosító orvosok hite őszinte. Felfogásuk azonban zsákutcába vezet. Semmiféle egészségügyi nevelő könyvecske nem képes egymagában a visszamaradott egészségügyi állapotokat és az azokat szülő társadalmi viszonyokat megváltoztatni. *Szotyori József* ennek az áramlatnak egyik képviselője. A *Diaetétika* az éppen kibontakozó egészségtan alapelveit összegezi széleskörű tapasztalatai alapján, a *Katekhetában* pedig az előbbi munka egyes tételeit kommentálja.

Mindkét mű kötőszövege a felvilágosodásba vetett hit. Jellemző, hogy a *Diaetetikának* – azaz egy felekezeti iskolai tankönyvnek – bevezetőjében *Szotyori* azt hangoztatja, hogy nem az eredendő bűnben: „nem az Ádám elesésében annyira, mint a dietetikai rendszabályok be nem tartásában kell már ma az emberi élet rövidegének és a test fájdalmainak is okát keresni”.⁵⁷

A mű célja nagyon is gyakorlatias: megtanítani az ifjúságot a helyes életmódra. Az „élet-hosszabbító” rendszabályok pedig: a „test épségének és szépségének” megőrzése, az élet és egészség fenntartása, a betegségek és a balesetek elleni védekezés. Megismerésükhöz „tapasztalat”-tal és „józan okosság”-gal juthatunk el. A tapasztalat révén

⁵⁷ Uő: *Diaetétika*, 7.

felismerjük, hogy a betegségek nagy százaléka környezetünkől – „a körülöttünk levő dolgok”-tól függ, a tudomány pedig megtanít felhasználni mindazt, ami egészségünkre hasznos, és távol tartani azt, ami káros.

Szotyori egészség-szemléletének alapja az antik orvostudomány „hat tényezője”: a levegő, az étel és ital, a mozgás és nyugalom, az álom, az emésztés és a „szenvedés” (pan-thema). Döntő szerepet tulajdonít az átöröklésnek és az egyéni hajlamnak. Élettani és kórtani felfogása humoralista. Ebbe a felfogásba építi be mindazt, amit a tudomány új adataiból helytállóan tart. Erről a talajról bírálja kora divatos – többnyire a valósággal még köszönő viszonyban sem álló – nézeteit. *Brown* „irritabilitás-elméleté”-ről azt tartja, hogy a gyakorlat nem igazolja azt. Gúnyosan említi, hogy „*Broussais* párizsi professzor majd mindenütt gyomor és bél langazatokat (inflammációt, gyulladást) akar látni”.⁵⁸ A homeopátia hamis út – állapítja meg –, mely „félszeg tudományú orvosokat formál”,⁵⁹ az anatómiát elhanyagolja, alapelve hibás, „nem használható ezen orvoslasmód a betegségek nagyobb számában”.⁶⁰

Az egyes élettani állapotok és kórok egészségtani szabályainak felvázolását a terhesség higiéniájával kezdi. A terhes nőnek *Szotyori* azt ajánlja, hogy tartózkodjék az étrendi kilengésektől, a nehéz testi munkától, a felindulástól, viseljen bő ruhát, pihenjen sokat, ne emeljen, ne táncoljon. *J. J. Rousseau* eszméinek híveként minden egészséges anyától „akár úri, akár szegény rendből legyen” megköveteli, hogy gyermekét szoptassa. „Annak elmulatása nagy véteknek tartathatik és sok veszedelmes következtetései lehetnek”⁶¹ – figyelmeztet. Józanságára vall, hogy a beteg anya esetében mégis engedélyezi a dajka igénybevételét vagy a mesterséges táplálék adagolását. Erre a célra kecsketejet és tejben főzött pergelt gyöngykását ajánl.

A csecsemő ruházata legyen meleg és bő, mert a szoros ruha akadályozza a vérkeringést. Ártalmas a szoros pólya, „a cifra főkötők, homlokkötők, polakötők, szorítása a kezeknek, lábaknak facsarása”⁶² is – mondja.

Tiltja a csecsemőnek hideg vízben való fürdetését, olyannyira, hogy még a keresztelővíz felmelegítését is javasolja. „Midőn más faluba keresztelni küldik a gyermeket – hangoztatja továbbá – józan féle keresztszülőkre bízzák, nehogy a hóba hullassák, mint már megtörtént, s otthon vegyék a komák észre, hogy elvesztették a gyermeket”.⁶³

Mindezek a tanácsok arról tanúskodnak, hogy *Szotyori* nem állt meg a könyvekből szerzett ismereteknél, hanem nyitott szemmel járt az életben, praktikus tanácsokat osztogat.

Felsorolja mindazokat a rendszabályokat, amelyeket „az épség és a szépség” állapotának eléréséhez követnünk kell. Igen nagy fontosságot tulajdonít a rendszeres testedzésnek. Megköveteli a rendszeres testápolást, mosakodást, a naponta háromszori szájöblítést. A szemet rontja a holdvilágnál, a homályban vagy az igen nagy világosságban való olvasás. A fülnek árt a zaj, a hideg, a por stb. A fogaknak ártalmas a forró és túl hideg étel, a dohányzás, a kemény gyümölcsmagok ropogtatása.

Ellenségei az egészségnek a meleg és a túl hideg idő, a zárt levegőjű zsúfolt szobák (kórházak, börtönök), a mély kutak, elhagyott pincék „széngözös levegője”. Mérgezést idézhet elő a kürtök eldugaszolása, az ablakok leragasztása a meleg „megrekesztése” céljából.

A jó táplálék nagymértékben elősegíti egészségünket. A búzakenyér a legjobb, a főzelékek egészségesek, de számolnunk kell azzal, hogy a hüvelyesek nehezen emészthetők. A tej, az érett gyümölcs igen egészséges, akárcsak a tehén- vagy borjúhús, valamint a sovány halak. A zsíros és fűszeres ételek általában ártalmasak.

⁵⁸ *Uő*: Katékhéta 53.

⁵⁹ *Uő*. 40.

⁶⁰ *Uő*.

⁶¹ *Uő*: Diaetétika 14.

⁶² *Uő*. 11.

⁶³ *Uő*: Katékhéta 25.

A legegészségesebb ital a víz. „A fővel munkálkodók számára” a feketekávé is igen hasznos. A bor lábadozóknak, öregeknek gyógyszer – kis mennyiségben. A pálinka veszélyes. Kis mennyiségben „az erős és izzasztó munkát tevők elegyíthetnek vizekbe pálinkát ú.m. aratók, favágók, huttáknál dolgozók”.⁶⁴ Élesen elítéli az alkoholizmus, a dohányzás túlzásait, és felvilágosult ember hitével hirdeti: „még nem holt meg senki azért, hogy egy pillanatban lemondott a pipáról, korcsomákról”.⁶⁵

A ruházat az időjáráshoz alkalmazkodjék – írja. – Nyáron legyen könnyű, vékony, nem izzasztó – télen meleg és bő. Ártalmas a szűk ruha, a „szorongató vállak, pléhek, halcsontok, térdkötők”.⁶⁶

A munka és a nyugalom rendszeres ritmusa feltétele az egészségnek. „Nem kell erő felett és idő előtt a gyermekeket, nem egész nap senkit, még cselédet sem dolgoztatni”⁶⁷ – vonja le a következtetést.

Szotyori József azt is tudja azonban, hogy az egészség nemcsak az egyéni higiéne szabályaitól függ. Akárcsak kora többi egészségügyi népszerűsítő írója, ő is „egészségügyi rendészeti” – más szóval: közegészségtani intézkedéseket követel (mocсарak kiszárítása, folyóvizek szabályozása, piacrendészet, árnyékszék rendszeres takarítása stb.).

Igen előremutató a *Diaetétika* elsősegély fejezete. Hangoztatja, hogy mindenkinél, de különösen „a szegény ember házánál” legyenek mindig kéznél bizonyos házi gyógyszerek (bodza, szegfű, hársfavirág, fodormenta, torma, mályva stb.), címkével ellátott zacskóban, hogy amíg az orvos megérkezik, mindenki elsősegélyt nyújthasson magának, családjának.

Részletes útmutatással szolgál az ájulás, a gutatítés, a fulladás, az epilepsziás roham, a vízbe fulladás, a gázmérgezés, a fagyás esetén nyújtandó elsősegély módozatairól. Javasolja, szorgalmazza, hogy országszerte állítsanak fel elsősegélynyújtó szobákat. „E nagy cél elérésére mindenütt intézeteknek kellene felállítatva lenni, mert a míveltség bizonyosságai ezek. Minden falu szerezhethet a közönség költségén egy kisdud tiszta fuvót, pokrócot, kristályozott keféket, súroló kemény szőrvásznat, feredőkádat, mustármagot, szegfű és bodza virágot, pálinkát, ecetet, tiszta tollút”.⁶⁸

Haragosan kikel kora balhiedelme ellen, hogy az öngyilkosoknak elsősegélyt nyújtok „hóhérok”. „Ideje, hogy az előítéleteknek vége legyen, az ilyen szerencsétleneknek segítők nem hóhérok, hanem tartoznak a jótévedők közé”.⁶⁹

Részletesen foglalkozik az állati, a növényi és az ásványi eredetű mérgezésekkel. 21 mérges növényt sorol fel, s azt javasolja, hogy ezeket „jó volna kiirtatni a pásztori gyermekekkel”.⁷⁰

Nyulas Ferenc, *Gergelyfi András* és *Pataki Sámuel* Erdély ásványvizeiről szóló munkája alapján 30 erdélyi fürdő gyógy-javallatait írja le, és hasznos utasításokat ad a fürdőzőknek. Tudja, hogy a gyógyításban nemcsak a vizek, de a „levegőváltás és a gondnélküliség” is nagy szerepet játszik. Óvja a fürdőn tartózkodókat a zajos muzsikától, az időt pocsékló és álmat rabló kártyajáéktól és tivornyától.

A korabeli erdélyi fürdőéletbe nyújt betekintést a felvilágosító *Szotyori József* alábbi intése: „Emberi kötelességek a savanyú vizén levő tehetősebbeknek, nagyoknak, egészségesebbeknek, hogy a

⁶⁴ *Uő.*: *Diaetétika* 33.

⁶⁵ *Uő.* 33.

⁶⁶ *Uő.* 34.

⁶⁷ *Uő.* 36.

⁶⁸ *Uő.* 62.

⁶⁹ *Uő.* 63.

⁷⁰ *Uő.* 67.

szegények, betegek, elaléltak nyugalját, csendjét kiabálás, lövöldözés, szakadatlan muzsikálás által ne háborgassák: sem pedig vélek szegény sorsokat a szüntelen dirigálás, igazgatás által felette ne éreztessék, s így a savanyú vízzel való háboríthatatlan éléstől, nyugalomtól el ne rekesszék... Teljesítessék hazánkban önként ily helyeken is, amit a policia nem teljesíthet tökéletesen”.⁷¹

A *Katekheta* függeléke *Az életről* szóló rövid értekezés. Ez a munka a német természetfilozófia spekulatív eszméinek erős befolyását tükrözi. Mégis néhány érdekes gondolatra akadunk benne. *Szotyori* kifejti *Kant* kozmogóniai elméletét, hasonlóképpen hangoztatja, hogy a Föld kialakulása után is számtalan változáson ment át. Az élő természet fejlődésének megsejtése szintén megjelenik írásában. Az ásványi, növényi és állati sorban felfelé ívelő mozgást lát. A legegyszerűbb növényeket és állatokat az infuzóriumoktól – az „öntési állatoktól” származtatja.

Frantz von Gruithuisen (1774–1852) német természetfilozófus nyomán hangoztatja, hogy az infuzóriumok fejlődéséből jönnének létre a nyüvek, a rovarok, „a kéregbőrűek” – „az átváltozási törvény” alapján. A halaktól a madarakig és az emlősök közvetítésével egészen az emberig, szintén felfelé ívelő sort lát. Dolgozata néhány embriológiai adatot is tartalmaz az idegrendszer és a belső szervek fejlődéséről. Emellett azonban sok benne a fantasztikus és tudománytalan közlés is (például beszámol egy terhes férfi „esetéről”).

Szotyori József kortársa volt a francia Lamarcknak, a modern fejlődéstudomány egyik megalapozójának. De sem ennek, sem *Buffon* munkáit nem ismerte. A fejlődés gondolatának a megsejtése a német természetfilozófiai spekulációk (*Gruithuisen*) útján jutott el hozzá. Nézetei igen emlékeztetnek *Kari Friedrich Kiehmeyer* (1765–1844) német természetfilozófus felfogására.

Az infuzóriumok sajátos biológiai szerepéről vallott nézetével függ össze az az állítása is, hogy a pestist infuzóriumok okozták.

Jóllehet *Leeuwenhoeck* látta mikroszkópon a baktériumokat, semmi kórokozó szerepet nem tulajdonított azoknak. *Linné* „chaos infusorium” néven osztályozza őket. *Plencis* 1762-ben feltételezi, hogy a fertőző betegségeket „feregyszerű csirok” idézik elő. *Szamojlovics* (1744–1805) orosz orvos a pestis kórokozójául apró láthatatlan élőlényeket tételez fel. *Gottfried Ehrenburg* német orvos 1838-ban a pestisjárványok tanulmányozása közben felveti a gondolatot, hogy az infuzóriumokat a szél igen messze viheti, s ha azok kedvező körülmények közé kerülnek, visszanyerhetik élettevékenységüket. *Ehrenburg* azonban nem gondol arra, hogy a pestist maguk az infuzóriumok okozhatják. Éppen itt vet fel új gondolatot *Szotyori*. *A Dietétikában* a következőket írja: „Még 1828-ban novemberben elmélkedvén az író a keleti pestisről, ily vélekedését tette papirosra: a keleti pestis(t) éghajlati, levegőöntési állatocskák, vagy ázalék férgek”⁷² idézik elő.

Nézetét azzal igyekszik igazolni, hogy „amely környüállásokban formálódnak az öntési állatok vagy ázalék férgek, csaknem azokban fejlődik ki a pestis, most szanaszét, majd elterjedve, ostorosán, ragadósán és járványosán”.⁷³

A pestis infuzórium – hangoztatja – különböző tárgyakra kerülve „megvonja magát”, távoli területekre jut, s kedvező körülmények között „a veszteglésből felelevenedik s elfogansztatja szapora mérget”.⁷⁴

⁷¹ *Uő*: *Katekheta* 154–155.

⁷² *Uő*: *Diaetika* 56.

⁷³ *Uő*: *Katekheta* 103.

⁷⁴ *Uo.* 104.

A vásárhelyi orvosnak a pestis kórokozójáról szóló egész felfogása spekulatív, a német természetfilozófia befolyását tükrözi, kísérletileg alá nem támasztott elmélet. Mégis, így fonákul megfogalmazva is, túlmutat kora elöregedett epidemiológiai nézetein, előhírnöke a bakteriológia korának.

Szotyori József nem hagyott az utókorra kimagasló életművet. De ne ítéljük igazságtalanul! A 19. század első évtizedeinek Erdélyében orvosi népszerűsítő munkássága, a polgári kórházakért, a himlőoltás meghonosításáért vívott harca igen tiszteletre méltó, előremutató volt. Megérdemli az utókor elismerését.

Kezdeményezései az utókorban teljeseznek ki csak igazán. Előrelátása igazolódott: „így lett későbbre nagy folyó a kicsiny-forrásból és sok ezer annyi a jó földbe vetett magból.”⁷⁵

In *Teremtő életek: Marosvásárhelyi személyiségek. Tanulmányok.* Szerk. Pál-Antal Sándor, Simon Zsolt. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2011, 241–262.

⁷⁵ *Uő: A marosvásárhelyi országos polgári gyógvintézet 33. (Spielmann József tanulmánya eredeti formájában 1964-ben jelent meg Budapesten az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményeiben. Újraközlésekor Spielmann Mihály kiegészítő jegyzeteket fűzött az íráshoz, illetve apróbb stiláris, a dolgozat lényegét nem érintő módosításokat végzett rajta.)*